

שבע פנים ב'כחום היום' – לפרשנות האידיליה של טשרניחובסקי*

האידיליה 'כחום היום' נכתבה בלוזאן ב-1904 ופורסמה ב-1905 בירחון 'השילוח' לאחר עריכתו ותיקונו של ח"נ ביאליק, ששימש אז עורך החלק הבלטריסטי של הירחון.¹ מאז הופעתה נחשבה 'כחום היום' לאחד משיאי שירתו של שאול טשרניחובסקי, כמשתקף בתגובותיהם של קוראים בני הזמן, השונים זה מזה במושגיהם ובטעמם. באופן טבעי נטו הקוראים להשוות בין אידיליה זו לבין שתיים מיצירותיו החשובות של ביאליק, 'הבריכה' ו'מגילת האש', שהופיעו יחד עמה באותה חוברת של 'השילוח'. כך, למשל, כפי שמוסר לנו יוסף קלוזנר, הפליג מנדלי מוכר ספרים בשבחיה של 'כחום היום' מייד עם הופעתה, ובתגובה להערותו של הסופר בן-עמי, שניסה להמעט בערכה לעומת 'הבריכה' ו'מגילת האש', אמר: 'הירגע נא! אף בגן-עדנו של טשרניחובסקי מתהלך אלהים לרוח היום!² יוסף חיים ברנר ציין בחיבה ובהערכה, שנים אחדות אחרי הופעתה של האידיליה, את 'המעשיה הנלבבה של שמחה הזקן על ולוולה בן זקונו העדין, שמת, על ולוולה שוטה שנכסף לעולמות אחרים ונשמתו יצאה בטהרה ובהויה...'³ אף יעקב פיכמן תיאר לימים את שלוש האידיליות המוקדמות של טשרניחובסקי - 'לביבות', 'ברית מילה' ו'כחום היום' - שנכתבו ב'תקופת השמש של היידלברג-לוזאן', כ'הפרי המתוק ביותר של שירתו'.⁴

על איכותה, מורכבותה וריבוי משמעויותיה של 'כחום היום' תעיד יותר מכל העובדה, שכבר ציין אותה בזמנו יוסף האפרתי [תשל"ב: 99], שזו היצירה שזכתה ליותר חיבורי פרשנות מאשר כל אידיליה אחרת של טשרניחובסקי. העיון ב'כחום היום' החל בשנת 1945, זמן קצר אחרי מותו של המשורר, והוא נמשך ברציפות מזה חמישים שנה. קיימים בביקורת טשרניחובסקי יותר מעשרים דיונים מפורטים באידיליה זו, וכדאי לציין שחמישה מתוכם פורסמו בעשור האחרון; כלומר, הרושם הוא ש'כחום היום' אינה חדלה לגרות פרשנים וחוקרים, לעורר בהם מרץ מיוחד להתמודד עמה ולהציע דרכים להבנתה, בוודאי מתוך תחושה שעל אף שפע הדיונים הקודמים עדיין לא מוצו אפשרויות הקריאה באידיליה הזו, עדיין נותרו בה עניינים המחייבים הבהרה ופענוח. הרושם הזה מתחזק בזכות שני גורמים: ראשית, אם נבדוק מי ומי הפרשנים שניסו כוחם בפיוצח חידותיה של 'כחום היום' נמצא ביניהם מטובי המבקרים והחוקרים של הספרות העברית ושל

* על-יסוד הרצאה ביום העיון 'שירת שאול טשרניחובסקי', שערך החוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב ב-7 במאי 1995, לציין הופעתו של הספר 'שאל טשרניחובסקי - מחקרים ותעודות' בעריכת בעז ערפלי בהוצאת מוסד ביאליק.

יצירת טשרניחובסקי בפרט, ובתוכם (לפי סדר כרונולוגי): ברוך קורצווייל, יוסף קלוזנר, יעקב פיימן, דב סדן, מנחם ברינקר, עדי צמח, יעקב בהט, אליעזר שביד, שלום קרמר, יוסף האפרתי, חמוטל בר-יוסף, זיוה שמיר, דן מירון, חיים שוהם, הלל ברזל. שנית, נראה שרוב חיבורי הפרשנות האלה אינם מנותקים מקודמיהם, אלא נכתבו מתוך מודעות לנדבכים הקודמים של הקריאה באידיליה זו, לעיתים מתוך ויכוח מפורש עמם ומתוך כוונה להוסיף עליהם חדשים. ואכן, רוב חיבורי הפרשנות האלה אכן מוסיפים על קודמיהם חידושים של ממש, חושפים פנים חדשות ב'כחום היום' ומהווים דוגמה מרהיבה של מסורת-קריאה מצטברת, רב-זוויתית ורב-שיכבתית, ביצירת מופת.

ההתבוננות במכלול דברי הפרשנות שנכתבו על 'כחום היום' בחמישים השנים האחרונות יכולה להיערך בשתי שיטות עיקריות, שלכל אחת מהן יש תכלית משלה. האחת היא השיטה הדיאכרונית, כלומר קריאת הדברים לפי סדר הופעתם. בדרך זו עשוי להתקבל מעין חתך מייצג וממוקד של ביקורת טשרניחובסקי בהתפתחותה, על שלביה העיקריים ועל התמורות שחלו בשיטות העיון ששימשו אותה, בטעמיה, ברגישויותיה ובמוקדי העניין שהעסיקו אותה. ואכן, קריאת הדברים על-פי הסדר הכרונולוגי מגלה, אם להציג זאת בצורה סכימאטית, מהלך בן שלושה שלבים עיקריים. בשלב הראשון, החופף פחות או יותר את שנות הארבעים והחמישים, התעניינו הפרשנים בעיקר בשאלות שמן היצירה והחוצה, כגון: מהם מקורות ההשפעה מספרות העולם שהזינו את טשרניחובסקי בעיצוב עלילת האידיליה? כיצד היא מתקשרת לביוגרפיה של המשורר? מהי המשמעות החברתית והלאומית שלה, ובעיקר - מה היא באה להשמיענו על מצב העם היהודי בגלות, על זיקתו לארץ-ישראל ועל הדרכים הפתוחות לפניו להמשיך את קיומו ההיסטורי. בשלב השני, המשתרע על פני שנות הששים והשבעים, הופנה המבט בבירור אל היצירה פנימה, ונשאלו בעיקר שאלות על עקרונות המבנה שלה, על מוקדיה התימטיים, על תחבולותיה הרטוריות, על ההתקשרויות האנאלוגיות והמוטיביות היוצרות את אחדותה, על זיקתה לעקרונות ה'ז'אנריים המסורתיים של האידיליה, ועל האופן שכל הגורמים האלה מצטרפים לבניית משמעותה של היצירה. חיפוש המשמעות עצמו חרג בתקופה הזו מן המעגל היהודי הלאומי אל הממד הקיומי הכלל-אנושי. בשלב השלישי, שהחל בשנות השמונים ושאלו מצויים בתוכו, מסתמנת סינתזה מורכבת בין שתי המגמות הקודמות. כלומר, הפרשנים שהתמודדו עם 'כחום היום' בתקופה האחרונה התבוננו בהן כצומת של מקורות ביוגרפיים, השפעות ספרותיות, מסורות ז'אנריות, זיקות חברתיות ולאומיות, והן כמכלול אסתטי אוטונומי מתוחכם; הן כיצירה האומרת משהו על 'המצב היהודי' והן כיצירה בעלת ממדים אוניברסליים. הפרשנים החדשים ניסו לנסח את משמעותה והתכוונותה של היצירה מתוך שילוב של כל הכיוונים האלה. תהליך תלת-שלבי זה אינו ייחודי כמובן לביקורת טשרניחובסקי, והוא מאפיין, כמדומה, את ההתפתחות הדיאלקטית של כלל הביקורת והמחקר של הספרות העברית בדורותינו.

אבל עיקר הדיון שיערך להלן בביקורת שנכתבה על 'כחום היום' יתנהל בשיטה

השנייה, והיא השיטה הסינכרונית. כלומר, הכוונה כאן להתבונן במכלול דברי הפרשנות שנכתבו על אידייליה זו בלא הבחנה בין מוקדם ומאוחר, ולסמן בהם את החלוקות העיקריות על-פי טיב השאלות שהעסיקו את הפרשנים ועל-פי טיב הפתרונות שהציעו. מתוך הדיון המטא-ביקורתי הזה עשויה לצמוח אולי גם הארה חדשה של תכונות מסוימות באידייליה עצמה, משום שעצם העובדה שהיצירה 'סובלת' כה הרבה פרשנויות שונות יכולה להעיד על משהו בדרך עיצובה המאפשר להטיל עליה תיזות כל כך מגוונות.

דוגמה לשאלה שאינה יורדת מסדר יומם של פרשני היצירה, היא שאלת המקורות: מהם המקורות הספרותיים שמונחים בתשתיתה של האידייליה, ומה אפשר ללמוד מהם על משמעותה של היצירה ועל כוונותיו של היוצר? מצויות תשובות רבות ומגוונות לשאלה הזו. יעקב פייכמן [תש"ט/2], שפתח את הדיון בנושא הזה, הצביע על קווי דמיון בין סיפור הימשכותו של ולולה אחרי המשולח מארץ-ישראל לבין פואמה של המשורר הרוסי מאיקוב על ילדה נוצרית חולמנית הנמשכת אחרי סיפוריה של נזירה אל חיי המנזר. יחד עם זאת, אמר פייכמן, דווקא הניגוד בין שני הילדים האלה מבליט את ייחודו של ולולה כנער חלוץ השואף אל אדמת מולדת משלו, שבה מקור חיותו. דב סדן [תש"י], שהתנגד לדבריו של פייכמן, הצביע על מקור השפעה אפשרי אחר: הפואמה 'היאיציניט אונד ראזענבליטע' (יקינתון וורדינה) של המשורר הגרמני הרומנטי נובאליס, שגם בה מתואר ילד חולמני שאורח ממרחקים מצית בו תשוקה לצאת למסע אל יעד נכסף; אבל בדומה לפייכמן מציין סדן שדווקא השוני בין שתי היצירות הוא החשוב: בניגוד לגיבורו של נובאליס, המגשים את הזייתו הרומנטית ומגיע אל מחוז השלווה האידילית, הרי יצירתו של טשרניחובסקי עומדת בסימן הממשות וההיסטורית שסופה אכזבה טראגית, ובטראגיות זו נעוצה משמעותה. במאמר מאוחר יותר [סדן, תש"ו] הציע סדן מקור השפעה אחר, קרוב יותר: הסיפור 'ילדי החוכר' מאת הסופר הגרמני-יהודי ליאופולד קומפרט, על נער יהודי בשם משה'לה שקבצן נודד חומד עמו לצון ולוקח אותו כביכול עמו לירושלים, ומשנחשפת המהתלה הוא שב לביתו, חלומותיו על ציון מתפוגגים ולימים הוא נעשה למוריץ, רופא בכפר מושבו בבוהמיה. אף כאן, אומר סדן, חשוב הניגוד בין גורלם של שני הגיבורים, זה המתבולל וזה הדבק בחלומו עד מוות, שכן ולולה, שחיבת-ציון שלו לא נתממשה, 'משלם את בערת חלמו בחייו'. פרשנים אחרים הפנו את תשומת הלב אל תשתיות ספרותיות קדומות בהרבה המשוקעות בכחום היום'. כך, למשל, הקדיש הלל ברזל [תשנ"ג] תשומת-לב רבה לתשתיות המקראיות של היצירה, והצביע על קשרים של דמיון וניגוד בינה לבין שורה של סיפורים מקראיים: סיפור גן העדן, ובמיוחד פרשת קריאת השמות לבעלי החיים בידי אדם הראשון; סיפור אברהם ושלושת המלאכים המבשרים על הולדת יצחק (שממנו נלקח הביטוי 'כחום היום'); סיפור העקדה; סיפור עשיית המשכן בידי בצלאל בן אורי; סיפור איוב ושלושת רעיו. דן מירון [תשמ"ח] קישר את 'כחום היום' אל מיתוסים של פריון בתרבויות קדומות שונות, שבמרכזם סיפור מותו של אל צעיר - התמוז, אוזיריס, אדוניס - כחלק הכרחי מההליך ההפריה בטבע.

שאלה אחרת שזכתה לדיונים מפורטים בביקורת היא שאלת אחדות הקומפוזיציה של היצירה, כלומר טיב הקשר בין חלקיה. עדי צמח [תש"ך] היה הראשון שהצביע בבירור על העובדה, שהביקורת נטתה להתעלם ממנה עד אז - שפרשת ולוולה היא רק מרכיב אחד בתוך מסכת תיאורית-סיפורית מקיפה יותר, וכי 'כחום היום' מורכבת למעשה משלושה פרקים שונים, שהקשר ביניהם כלל אינו פשוט: תיאור הנוף שטוף השמש, תיאור השלישיה היושבת בפתח בית הכלא, וסיפורו של רבי שמחה על חייו ומותו של בנו ולוולה. צמח הציע לקשר בין שלושת החלקים על-ידי זיהוי מסכת ההקבלות והניגודים ביניהם, למשל ההופעה החוזרת של מוטיב בית הסוהר המנוגד למוטיב השמש והפרכת והצגת גורלו של ולוולה כהיקלעות בין הקיום האנושי שהוא בבחינת בית סוהר לבין המעגל הקוסמי המיוצג בשמש ובפרחים. דיונו של צמח פתח מהלך חדש ופורה מאוד בפרשנות האידיליה, וממנו ואילך התקבלה ללא עוררין חלוקת היצירה לשלושת חלקיה והצורך לנמק את התקשרותם.⁵ עם זאת נחלקו הדעות בשאלת הקשר בין החלקים ובעיקר בשאלה: איזה מהם הוא החשוב ביותר, איזה משלושתם הוא המוקד שאליו כפופים שני החלקים האחרים ומתוכו יש לפענח את משמעות היצירה. בהקשר זה הוצעו דרכים שונות לקרוא את היצירה, כגון: הצעתו של יוסף האפרתי [תשל"ב] להעמיד במרכז את סיפור המסגרת, שהמתינות והשלווה המאפיינים אותו מרככים ומצמצמים את משמעותו של הסיפור הפנימי הטראגי על מותו של ולוולה; הצעתה של חמוטל בר-יוסף [תשמ"ו] לקרוא את האידיליה מן הסוף להתחלה, כלומר מסיפור חייו ומותו של ולוולה אל תמונת בית הסוהר, וממנה אל תמונת בוקר הקיץ הפותח את היצירה, כך שהפרספקטיבה על העולם המתואר מתרחבת בהדרגה: מן המעגל המשפחתי אל המעגל החברתי, וממנו אל המעגל הקוסמי; או הצעתו של הלל ברזל [תשנ"ג] לקרוא את שלושת חלקי האידיליה לא כמסכת של אנאלוגיות אלא כרצף הדרגתי המתקדם אל שיאו, הוא הקינה על מותו של ולוולה.

הדיונים בשאלת מקורותיה של האידיליה והדיונים בשאלת אחדות המבנה שלה באים לשרת מטרה גבוהה יותר, והיא ניסוח המשמעות וההתכוונות של היצירה. כאן ניכר יותר מכל העיצוב הרב-משמעי של היצירה, המאפשר לכל פרשן לנסח לא רק וריאציה משלו אלא לעיתים פירוש הסותר לגמרי את קודמיו. כדי להדגים זאת יוצגו להלן שבעה כיוונים עיקריים שהביקורת הלכה בהם בתיאור משמעותה של 'כחום היום':

א. הפירוש הלאומי המצומצם. מדובר באותם פירושים, הרואים את תכליתה של האידיליה בהצגת נסיונו ההרואי והטראגי של ולוולה לעלות לארץ-ישראל כמייצג את כיסופיו של עם ישראל כולו אל ארץ אבותיו, וכתקדים לעלייה הציונית החלוצית אל הארץ. ראייה זו אופיינית לנסינות הפרשנות המוקדמים של היצירה, ביחוד בחיבוריהם של קלוזנר [תש"ז] ופיכמן [תש"ט/1], ובמידה מסוימת גם של סדן [תש"י]. אופייני במיוחד לגישה זו הוא ניסוחו של פיכמן: 'כה עצוב היה סופו של הנער-החלוץ הראשון, אשר

ככלות נפשו לארץ המולדת אמר להעפיל ולעלות, על אף כל מכשול ופגע, על אדמתה [...] בנער הקטן, שעליו סיפר טשרניחובסקי בהומור מזוקק כל כך, קננה אחת מאותן הנשמות אשר אך הריחו את ריחה של ארץ-ישראל, לא יכלו עוד להשאר בשממת נכר'. כמין המשך מאוחר ומתוחכם לגישה הזו אפשר להזכיר את השערתה הנועזת של זיוה שמיר [תשמ"ז], הרומזת לקשר אפשרי בין דמותו וגורלו של ולוולה לבין דמותו של הרצל, שמת בעצם הימים שבהם כתב טשרניחובסקי את 'כחום היום', וכמו ולוולה נשבר לבו באמצע הדרך והחלום, חלום ארץ-ישראל שאותו אמר להגשים לאלתר. מבחינה זו אפשר, לדעתה, לראות את 'כחום היום' כמדגימה 'ולו במעומעם ועל דרך המשל הרחוק - את גורלה של הציונות המדינית ההרצלאית, שדגלה ב"שינוי-ערכין" לאלתר'.

ב. הפירוש הלאומי הרחב. מדובר בקבוצה של פירושים, התופסים את נושאה ותכליתה של היצירה לא רק בהקשר הציוני הצר, אלא כאמירה מקיפה וכוללת על 'המצב היהודי בגלות ועל הדרכים השונות לתיקונו על-ידי חידוש זיקתו של היהודי אל כוחות החיים, הטבע והאדמה. אפשר לצטט בהקשר זה את דבריו של ברוך קורצווייל [תש"ה], שקבע כי 'דווקא בולוולה, בטיפוס האנטי-אינטלקטואלי הקיצוני, ש"מוחו רופף וקשה לגמרא", העלה המשורר סמל גדול לגעגועי היהודי על אחדות עם הטבע'. דוגמה אחרת באותו כיוון היא מסתו של ישראל אלדד [תשי"ד], הקורא את 'כחום היום' כאלגוריה לאומית שבמרכזה דמותו של רבי שמחה, המייצג את היהודי הנודד הנצחי השומר על ייחודו: 'בכל התמוזים, בכל השמשות, בכל הנגוהות ו"ימים של פלדות", בכל התרבויות והאש המשיך היהודי את הליכתו בגויים כך'. ניכורו של היהודי לטבע וליופי בא, לפי הפירוש הזה, לא מתוך איזה פגם נפשי אלא כדי לשמור על היהדות מהיטמעות בגויים, והפתרון לניכור זה מסתמן בכיוון שמתווה ולוולה, ההליכה לארץ ישראל. הכיוון הפרשני הזה, לו שותף גם יחיאל קדמי [תשל"ל], הרואה את עולם הערכים האנטי-גלותי של ולוולה כקריטריון המוסרי והאסתטי שהיצירה מעלה על נס, מתקשר אל מגמה שלמה בביקורת טשרניחובסקי המבליטה את הניגוד המתקיים ביצירתו בין השורשיות היהודית לבין הפן המ'רדני, ה'יווני וה'אילילי', והמקשרת אותה אל כלל המהלך של 'שינוי ערכין' בתרבות העברית של ראשית המאה העשרים.

ג. הפירוש הרומנטי הטראגי. מבקרים שהבליטו בחיבוריהם את היסוד האנטי-אידיולי שבאידיליה, והציגו את פרשת מותו של ולוולה כשיאה ותכליתה של היצירה, פירשו את 'כחום היום' כיצירה הנושאת משמעות רומנטית-טראגית של קרע ואובדן. בכיוון זה מסתמנות וריאציות אחדות. עדי צמח [תש"ך] תיאר בפירושו את עולמה של האידיליה כעולם חצוי בין המעגל האנושי המוגבל והמגוחך, המיוצג בבתי כלא ובבעלי מומים, לבין המעגל הקוסמי ההרמוני הממומש במחזורים של הולדה ופריון ששותפים להם זהב החמה, וזהב החיטה ופרחי הדגן. ולוולה, המבקש לתרוג מן הספירה האנושית אל

עולמה של השמש, מת ברדפו אחרי חלום רחוק, ומכאן המסקנה: 'נסיונו של האדם לחרוג מבית הסוהר הנלעג שלו אל המעגל הקוסמי [...] הוא תמיד, ובהכרח, נסיון טראגי'. וריאציה אחרת של הכיוון הפרשני הזה מצויה בדבריו של הלל ברזל [תשנ"ג], המציג את האידיליה 'כמסכת אלגית, המכינה את הקורא בהדרגה להופעתה של הדמות שעליה ראוי לקונן'. הנינוחות הפרטנית של התיאורים היא, לדברי ברזל, מסווה למהלך הדטרמיניסטי, חסר הסיכוי, של חיי ולוולה המצטרף לשורה ארוכה של דמויות טראגיות מובסות ביצירת טשרניחובסקי, שתמימותן ויושרן אינם מצילים אותן מפרוענות

ד. הפירוש הריאליסטי-אידילי. כנגד הכיוון הפרשני הזה מצויה קבוצה של דיונים, המבליטה ביצירה דווקא את צדדי הפיוס, ההשלמה, ובקשת ההרמוניה על אף הכל, שהם בבחינת תמצית מהותו של הז'אנר האידילי. הכוונה בעיקר לפירושיהם של שלום קרמר [תשכ"ט], אלי שביד [תשכ"ח] ויוסף האפרתי [תשל"ב]. בדרך הטבע, הפירושים האלה מדגישים, בניגוד לפירושים קודמים, את חשיבותו של סיפור המסגרת ובעיקר את דמותו של רבי שמחה, כסמל חי של כוח ההמשכיות, איחוי הקרעים והבלעת האסונות במסכת חיים אורגנית החוזקה מכל הנסיונות להפירה. כל אחד מן הפרשנים מציג בדרך משלו את טיבו של הקרע ואת טיבו של האיחוי. אלי שביד רואה את האידיליה כסיפור על הבגרות העייפה המתרפקת על תום נעוריה שקיפחה במו ידיה מתוך אי הבנה, אבל מדגיש כי האידיליה חותרת לא לחידוד הניגודים בין ילדות ובגרות אלא להיפך, 'לרפות את מכאוב המתיחות שביניהם ולהביא לידי פיוס עם המציאות כנתינתה'. מושג המפתח בדבריו של שלום קרמר הוא: השתוות הניגודים, ולפיו הוא מתאר את עיקרה של 'כחום היום' כ'השתוות הזיקנה עם הילדות', וזאת כחלק מתפיסה כוללת של הז'אנר האידילי כתיאור 'ההשתוות הרגילה של האדם בנופו הטבעי ובסביבתו החברתית תוך השלמה גמורה עם הבריאה'. פירושו של יוסף האפרתי, המפתח את הבחנותיו של קרמר, מתמקד בדרכים שבהן נוצרת ההרגשה האידילית מתוך בדיקה מפורטת של ההקבלות בין חלקיה השונים של האידיליה, ומעמיד את ההרגשה הזו על 'גישה ריאליסטית ורוויית הומור לחיים', המקבלת את העצב והאסון כחלק מסדרו של עולם.

ארבעת הכיוונים הפרשניים שתוארו עד כה ממצים, פחות או יותר, את הגישות המסורתיות ל'כחום היום' ולאידיליה של טשרניחובסקי בכלל, כפי שהתגבשו משנות הארבעים עד שנות השבעים. והנה, שלושה פירושים שהופיעו בשנות השמונים - של חמוטל בר-יוסף [תשמ"ו], דן מירון [תשמ"ח] וזויה שמיר [תשמ"ו] - פתחו שלוש דרכים חדשות להבנת היצירה.

ה. הפירוש החברתי-מוסרי. פירושה של חמוטל בר-יוסף ל'כחום היום' מתמודד עם אחת השאלות העקרוניות הכרוכות בעצם הגדרתה של האידיליה כז'אנר: האם האידיליה היא כלי-קיבול סתמי לחומרי מציאות חברתית, או שהיא יכולה להכיל גם נקיטת עמדה

מוסרית כלפי מצב חברתי. קריאתה ביצירה נעשית, כאמור, מן הסוף להתחלה, וזאת כדי להמחיש את מה שהיא מכנה 'היחסיות של הרוע החברתי באידיליה'. סיפור חייו של ולוולה כשלעצמו, המובא בחלק השלישי של האידיליה עשוי להיתפס, לדבריה, כמכיל ביקורת חברתית נוקבת כלפי 'שורה של עיוותים חינוכיים, חברתיים ותרבותיים המיוחסים לנורמות של החברה היהודית בגולה', והמיוצגים בעיקר בדמויותיהם של אחיו ושל המשולח הירושלמי. עם זאת, הרחבת היריעה בחלק השני של האידיליה אל המציאות החברתית הכללית בעיירה, המגולמת בתמונת בית הסוהר, מעמידה את העיוותים שבמישור היהודי המשפחתי הצר בפרספקטיבה יחסית, משום שהרמאויות הקטנות של אחי ולוולה מתגמדות לנוכח מעשי הגניבה והרמאות הנזכרים בחלק השני. הליכה צעד נוסף אחורה, אל תיאור הטבע רווי החום והמחנק ובעל היסודות המאיימים שבפתחת היצירה, מעמידה גם את בית הסוהר, 'על כל פגמיו החברתיים', באור 'פחות שטני מאשר ים הפלדות הנשפך ומהתלכדות ימי האורות, העליון והתחתון, המאיימת להחזיר את היקום לשלב שלפני הבריאה'. יוצא, שהמישור החברתי-מוסרי מתקיים ב'כחום היום' ככעין מעמד אמביוולנטי: אמנם יש ביצירה חומרים של ביקורת חברתית במעגלים שונים, אבל תוקפם של חיצו הביקורת נשלל במידה רבה בזכות הפרספקטיבה היחסית והסלחנית שבתוכה הם ממוקמים, ובזכות דמותו של רבי שמחה, שבה 'מתממשת היכולת הנפשית להתבונן במציאות ללא חד-צדדיות, וביחוד היכולת לגחך, ולא לצרוח כמו ולוולה, למראה פגמים חברתיים ומוסריים'. האופן שחמוטל בר-יוסף מנמקת ומסייגת את הופעתם של יסודות הביקורת החברתית ב'כחום היום' מאשש, אפוא, בדרך מורכבת, את תוקפן של ההבחנות המסורתיות בדבר הנייטרליות הבסיסית של הז'אנר האידילי.

ו. הפירוש המיתי. קריאתו של דן מירון שלוש האידיליות המוקדמות של טשרניחובסקי - 'לביבות', 'ברית מילה' ו'כחום היום' - חושפת בהן תבנית מיתית משותפת שאמנם נרמזה פה ושם בפרשנויות קודמות, אבל טרם נוסחה לפני כן בבהירות ובשלמות. ארבעה הם מרכיביה העיקריים של התבנית, לפי מירון:

1. האדם האידילי - הגיבור שראיתו ועולמו הנפשי עומדים במרכזה של היצירה גם אם אינו גיבורה העיקרי. גיבור זה (ב'כחום היום' - רבי שמחה), שהוא בדרך כלל מבוגר או זקן מתאפיין באקטיביות ועמלנות בחיים היומיומיים, פאסיביות בקבלת גזירות הגורל, חשש והסתייגות מן הכוחות ההיסטוריים הדינמיים המאיימים על דפוסי החיים הקבועים.

2. כנגדו עומד האדם האנטי-אידילי (כאן - ולוולה), שהוא איש צעיר, ולעיתים ילד או נער, המזדהה עם כוחות התמורה המהפכניים. הוא בדרך כלל רציני, נטול הומור, חסר נסיון-חיים, באישיותו מרכיבים הרואיים והוא חשוף לסכנה וצפוי לאסון.

3. במרכזה של האידיליה עומדים פולחנים שונים, מהם טקסים ממוסדים ומקובלים (ברית מילה, חתונה, עלייה על הקברים) ומהם טקסים פרטיים (הכנת לביבות, קריאת

עיתון 'הצפירה'). עיקר תרומתם של טקסים אלה בהשלטת ריתמוס נינוח וקבוע על המציאות הפרועה ומלאת הסתירות. הסדר הפולחני והמיתוס שמאחוריו הם חוליית הקשר בין האדם האידילי והאדם האנטי-אידילי.

4. הגורם המשותף לטקסים המרכזיים שבאידיוליות הוא הוויית הפרייון והמיניות, ובוהם הם מסמלים את הקשר בין התרבות לבין ההמשך הביולוגי של הגזע. ב'כחום היום' מדובר בטקס הנחת פרחי הדגן על קברו של ולוולה, שהיא לכאורה טקס מטקסי האבלות, אבל לאמיתו של דבר ממלא כאן ולוולה את תפקידו של האל המיתי של הפרייון והאביב הידוע בתרבויות שונות, שמותו וקריעת בשרו הוא תנאי להמשך מעגל הפרייון. קורבנו מחדש את פניה של האדמה ומאפשר את המשך קיומו של המלך הזקן, הוא האדם האידילי. לכאורה נתון האדם האנטי-אידילי בהקשר אידיאולוגי (כיסופיו הציוניים של ולוולה) אבל בתשתית הדברים מונח הגרעין המיתולוגי האוניברסלי, המסביר מדוע מתרחשת האידיליה בהקשר של הוויית טבע פוריה.

ז. הפירוש ה'אנטי-תכליתי'. בתוך מיגוון התיזות הפרשניות החותרות לניסוח משמעותה של 'כחום היום' מכיוון כזה או אחר, תופסת גישתה של זיוה שמיר מקום מיוחד, 'אופוזיציוני', משום שבניגוד להן, עמדת המוצא שלה היא, לכאורה, כי אי אפשר לפרש את היצירה על-פי היפותזה מוגדרת: 'שטרניחובסקי לא נתכוון אלא לספר סיפור ולתאר תיאור, ולא להתחבט בבעיה לאומית או מוסרית או היסטוריוסופית. [...] כחום היום הוא סיפור ללא תיזה וללא תכלית, לפחות למראה'. ברוח זו היא מציגה את עולמה של היצירה כ"עולם הפוך" שערכיו נשתבשו והתפוררו, משום שמה שנחשב מרכזי בדרך כלל (כגון, הרעיון הלאומי) נדחה אל השוליים, ומה שנחשב שולי (כגון, צביעת התריסים בבית האסורים) זוכה לתיאור שהוי ומפורט. זיוה שמיר מראה את החוקיות הפרדוקסלית הזו של 'עולם הפוך' בכל הרבדים של היצירה: באופן שבו נשברות בה קונבנציות ספרותיות, בקיומם של יסודות רומנטיים ואנטי-רומנטיים בכפיפה אחת, בגילויים של היפוך וחוסר-הגיון ביחידות הקטנות של הטקסט ובאפיוזודות הקטנות של העולם. יחד עם זאת, גם מתוך התיזה האנטי-תכליתית שלה עולה בסופו של דבר תפיסה מאחדת. היצירה מציגה, לדבריה, עולם שהשתחרר מחוקיות אלוהית כלשהי, אבל הסתמיות האקראית לכאורה המאפיינת אותו כפופה לכעין חוקיות דרווינית א-מוסרית, שלפיה שורדים החזקים והמסתגלים, ואין מקום בעולם לדמויות כולוולה, שאינן משלימות עם כלליה האכזריים של מלחמת החיים.

אלה הם, אפוא, שבעה כיווני פרשנות עיקריים המסתמנים בדיונים הרבים ב'כחום היום', שכל אחד מהם מבוסס על חלקים ועל רבדים שונים ביצירה. השאלה המתבקשת בנקודה זו היא: אילו תכונות ביצירה הופכות אותה נוחה כל כך לקריאות פרשניות מגוונות כל כך, שחלקן משלימות זו את זו אבל חלקן בהחלט אינן עולות בקנה אחד. התשובה נעוצה, אולי, בפרדוקס בסיסי המאפיין את דרך עיצובה של היצירה כמבנה

סגור ופתוח בעת ובעונה אחת. מצד אחד, מדובר ביצירה הדוקה ומחושבת היטב בעיצובה ובדרכי ההתקשרות של פרטיה, המכילה רשתות צפופות של מוטיבים וסמלים חוזרים, מבנים של אנלוגיה ושל קונטרסט, מעגלים מתרחבים ומתכנסים במרחב ובזמן, תשתיות אלوسیביות ונקודות-תצפית מתחלפות. מצד אחר זוהי בעצם יצירה רפויה ונינוחה מאוד, שכל אחד משלושת חלקיה שומר על מידה רבה של אוטונומיות, שרבים מקטעי התיאור בה בעצם אינם פונקציונליים, שקשה מאוד לזהות ביסודה מערכת ערכים ברורה, ושיוצרת רושם של פיסת-הווי מקרית וסתמית לכאורה. הכפילות הזו שבין המעוצב והמרובד לבין הפתוח, המקרי והסתמי - כפילות שקיימת בכל האידיולוגיות של טשרניחובסקי אבל מתגלה בחריפות מיוחדת באידייליה שלפנינו - היא המאפשרת את הדיון הפרשני הגמיש בה, והיא ההופכת בהכרח כל היפותיזה לפתרון חלקי בלבד של חידותיה.

\אולי הפלא הגדול ביותר בכחום היום' הוא, שגם אחרי דיון מטא-ביקורתי כזה שנערך כאן, גם אחרי תיאור המשחק האינטלקטואלי המורכב המתנהל סביב יצירה זו כבר חמישים שנה, עדיין היא פתוחה לקריאה תמימה לחלוטין, קריאה המתפעמת מעוצמתם של תיאורי הטבע, הרווה הנאה מן ההומור העדין שבתיאור בית הסוהר, ההולכת שבי אחרי דמותו הנפלאה של ולולה והמזדהה עם כאבו וגאוותו של אביו. דווקא בסיומם של דברים שהציגו את 'כחום היום' כמין חידת-היגיון מתוחכמת הפתוחה לפירושים שונים, כדאי להזכיר לעצמנו, במונחים לא אקדמיים לחלוטין, שמדובר ביצירה מקסימה ומרגשת שלא התיישנה כלל, ועדיין כוחה עמה לרתק ולרגש את קוראיה, בדיוק כפי שקרה מייד אחרי שיצאה מתחת ידו של שאול טשרניחובסקי לפני תשעים שנה.

הערות

ההפניות המקוצרות בסוגריים מרובעים בגוף המאמר מתייחסות אל הנספח המצורף: 'רשימת מאמרים על האידייליה "כחום היום"'. הפניות ביבליוגרפיות אחרות נרשמו בהערות השוליים להלן.

1. השילוח, טו, חוברת ד-ו, תרס"ה [ספטמבר 1905], עמ' 368-376. על פרשת תיקונו של ביאליק, ראה: משה אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, הוצאת עם הספר, תל-אביב תשל"ד, עמ' 133.
2. יוסף קלוזנר, שאול טשרניחובסקי - האדם והמשורר, החברה להוצאת ספרים שע"י האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ז, עמ' 111. קלוזנר חזר וסיפר אניקדוטה זו בהודמנויות נוספות.
3. יוסף היים ברנר, 'קצת על טשרניחובסקי' [תרע"ב], בתוך: כתבים - פובליציסטיקה, ביקורת, הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים, תשמ"ה, כרך ג, עמ' 624.
4. 'עקב פייכמן, 'האידייליה', אמת הבנין, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"א, עמ' 400.
5. השפעתה המיידית של החשיבה המבנית המונחת ביסוד מאמרו של צמח ניכרת במיוחד בחיבורי פרשנות על כחום היום' שנכתבו בשנות הששים בהקשרים דידקטיים. ראה במיוחד: בהט [תשכ"ג], בן-יוסף [תשכ"ה].

רשימת מאמרים על 'כחום היום'

1. אבינור, גיטה, תש"ך. 'גורליות וטראגיות באידיליות טשרניחובסקי', על המשמר, כג באייר (20.5.1960), עמ' 5-6.
2. אלדד, ישראל [חתום: י. אחידוב], תשי"ד. 'על אידיליה אחת של טשרניחובסקי (ביום העשור למותו)', סלם, ה, גיליון ז, חשוון, עמ' 15-16.
3. ארליך, מאיר, תשכ"א. 'ולולה בבואה דאברהם - קווים בעיצוב דמות ילד בשירת טשרניחובסקי', חד החינוך, לה, גיליון טז-יז, כו בכסלו (15.12.1960), עמ' 15-16.
4. בהט, יעקב, תשכ"ג. 'ש. טשרניחובסקי - אידיליות ובלאדות ואגדה', דרך להוראת הספרות והלשון בכית הספר התיכון [יחד עם אהרן שמיר], הוצאת יובל, חיפה, עמ' 58-78.
5. בן-יוסף, יצחק, תשכ"ה. "כחום היום" לטשרניחובסקי, חד החינוך, לט, גיליון טז, יב בטבת (17.12.1964), עמ' 4-5.
6. ברזל, הלל, תשנ"ג. 'האידיליה כאלגיה: "כחום היום"', שירת התחייה - שאול טשרניחובסקי, הוצאת ספריית פועלים, תל-אביב, עמ' 152-156.
7. בר-יוסף, חמוטל, תשמ"ו. 'היחסיות של הרוע החברתי באידיליה "כחום היום" של טשרניחובסקי', דפים למחקר בכפרות, מט' 3, עמ' 89-96.
8. ברינקר, מנחם, 1953. 'שירת טשרניחובסקי בעיני מבקריה', מבפנים, יז, חוברת א-ב, נובמבר, עמ' 169-175.
9. האפרתי, יוסף, תשל"ב. 'השימוש באנאלוגיה ב"כחום היום" וב"לביבות"', האידיליה של טשרניחובסקי, הוצאת ספריית פועלים, מרחביה ותל-אביב, עמ' 99-115.
10. מירון, דן, תשמ"ח. 'למעמדו ה"דורי" של שאול טשרניחובסקי ולמעמד האידיליה', בודדים במועדם, הוצאת עם עובד, תל-אביב, עמ' 433-525.
11. סדן, דב, תשי"י. 'סמוכין (לזכר שאול טשרניחובסקי)', דבר, כא בתשרי (14.10.1949), עמ' 3.
12. סדן, דב, תשט"ו. "כחום היום" - אחת עשרה שנה למות שאול טשרניחובסקי, זמנים, יח בתשרי (15.10.1954), עמ' 3.
13. פיכמן, יעקב, תש"ט/1. 'אנשים תחת שמש (מפרקי טשרניחובסקי)', על המשמר, יד בתשרי (17.10.1948), עמ' 4. שולב בפרק 'האידיליה' בספרו אמת הבנין, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"א, עמ' 396-400.
14. פיכמן, יעקב, תש"ט/2. 'עם חלוקת פרס טשרניחובסקי', דבר, ג בחשוון (5.11.1948), עמ' 3 (במדור: 'קטעי שירה ופרוזה').
15. צמח, עדי, תש"ך. 'השמש ובית האסורים - על שלוש אידיליות של שאול טשרניחובסקי - בט"ו שנים לפטירתו', למרחב (משא), יד בתשרי (16.10.1959), עמ' 7-8. נכלל בתוך: שאול טשרניחובסקי - מבחר מאמרים על יצירתו, בעריכת יוסף האפרתי, הוצאת עם עובד, תל-אביב, תשל"ו, עמ' 174-182; ובספרו קריאה תמה, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ן, עמ' 192-205.
16. קדמי, יחיאל, תשל"ל. 'ילדות ובגרות - עיונים בז'אנר האידילי וב"כחום היום" לטשרניחובסקי, על המשמר, ו בתמוז (10.7.1970), עמ' 6-7. כונס בספרו בין שמה לוודאי, הוצאת ספריית פועלים, תל-אביב, תשמ"א, עמ' 44-49.
17. קרוצווייל, ברוך, תש"ה. 'הרקע האידילי בשירי טשרניחובסקי', הארץ, יד בניסן (28.3.1945), עמ' 7. כונס בספרו ביאליק וטשרניחובסקי - מחקרים בשירתם, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשל"ה, עמ' 211-216.
18. קלוזנר, יוסף, תש"ו. 'התמוניה "כחום היום"', שאול טשרניחובסקי - האדם והמשורר, החברה

- להוצאת ספרים שע"י האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 116-119.
19. קרמר, שלום, תשכ"ט. 'על ההסתכלות האידיאלית של טשרניחובסקי (עם מלאת 25 שנה לפטירתו)', מאזנים, כז, חוברת ה, תשרי (אוקטובר 1968), עמ' 310-317. נכלל בתוך: שאול טשרניחובסקי - מבחר מאמרים על יצירתו, בעריכת יוסף האפרתי, הוצאת עם עובד, תל-אביב, תשל"ו, עמ' 195-207.
20. שביד, אליעזר, תשכ"ח. 'בסוד העיצוב האפי', הערנה למלאות ההווייה, הוצאת ספריית פועלים, מרחביה תשכ"ח, עמ' 138-167.
21. שוהם, חיים, תשמ"ט. 'החטיבה הדיאלוגית באידיליות', בדרכי האידיליה: טשרניחובסקי ומסורת הפוגה, מכון כץ לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, עמ' 50-55.
22. שמיר, זיוה, תשמ"ו. 'ילא תכלית וללא תועלת - האידיליה "כחום היום" של טשרניחובסקי והשפעתה על ביאליק', עתון 77, מס' 91-92, אב-אלול (אוגוסט-ספטמבר 1987), עמ' 32-34.
23. שמיר, שולמית ושלגי, רחל, תשי"ח. 'להוראת ארבע אידיאליות של שאול טשרניחובסקי, החינוך, ל, חוברת א-ב, טבת-שבט, עמ' 27-45.